

# Möten mellan tjänstehjon och husbondfolk i 1600-talsdrömmar

**D**en ekonomiska produktiviteten i det förmoderna Finland krävde stora mängder av fysisk arbetskraft. Det var vanligt att hushållen rekryterade arbetskraft i form av pigor och drängar – större och förmögna hushåll behövde givetvis flera anställda än mindre och fattigare hushåll. Pigor och drängar var ofta yngre söner och döttrar till bönder, det vill säga barn som inte hade chanser till nämnvärt arv och ofta inte heller till giftermål. Som tjänstehjon städslades de oftast för ett år eller ett halvt år i sänder, men somliga kunde fortsätta arbeta i årtal hos samma arbetsgivare.<sup>1</sup>

Tjänstefolket utgjorde en beständig del av det förmoderna samhället, men deras andel av befolkningen varierade i olika delar av landet: före slutet av 1600-talet motsvarade pigorna och drängarna knappt tio procent av den mantalsskrivna befolkningen i norra och östra Finland; samtidigt uppgick andelen tjänstehjon till cirka en tredjedel i sydvästra Finland.<sup>2</sup>

1. Toivo Nygård, *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen*, Historiallisia tutkimuksia 150 (Helsinki 1989); Jorma Wilmi, *Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella. Taloudellispohjainen tutkimus Turun ja Porin sekä Pohjanmaan läänien maaseudulta*, *Studia historica jyvaskyläensia* 43 (Jyväskylä 1991); Anu Pylkkänen, 'Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664–1922', Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Työ-teliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1092 (Helsinki 2006), s. 76–81; Veli Pekka Toropainen, 'Palkkapiikojen työt ja asema 1600-luvun Turussa', *Genos* 2023:2, s. 90–106.
2. Nygård, *Suomen palvelusväki*, s. 54–57; Jorma Wilmi, 'Palkolliset ja tilaton väestö', Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Suomen maatalouden historia 1: Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1 (Helsinki 2003), 232–233.



I princip förväntades alla mindre bemedlade arbetsföra individer ta anställning. Pigors och drängars arbetsförhållanden och livsvillkor reglerades av de lagar och förordningar som var gällande i det svenska riket. Följaktligen hade de mer begränsade samhällsliga rättigheter, men omvänt också mer begränsade skyldigheter än arbetsgivarna. Som undersåtar åtnjöt de dock inför lagen exakt samma rättsskydd som övriga samhällsgrupper, åtminstone i teorin. Husbonden och husmodern ledde arbetet inom hushållet men de förväntades också se till att de offentliga normerna efterlevdes av hushållets samtliga medlemmar. Tjänstefolket i sin tur förväntades hörsamt underkasta sig husbondfolkets och de besuttna skiktens patriarkaliska överordning.<sup>3</sup> Att leva och arbeta som piga eller dräng i ett sådant samhälle måste ibland ha känts belastande, men också husbondsfolket hade sina vedermödror genom att de förväntades delta i den kollektiva kontrollen och uppträda som överhuvuden och förebilder för barn och tjänare.

Det finns en hel del forskningslitteratur om pigornas och drängarnas ställning i Finland och i hela det svenska riket under den förmoderna tiden. Resultaten talar ibland om exploatering och förtryck från arbetsgivarnas sida, ibland om motstånd och brott från tjänstehjonens sida. Rättegångsprotokollen innehåller till exempel notiser om pigor som husbönderna antastat sexuellt, liksom om drängar och pigor som hade stulit från husbondfolkets kistor. Men också mer harmoniska bilder av ömsesidig respekt och omsorg låter sig rekonstrueras. Det var inte heller alldeles oerhört att pigor och drängar gifte in sig i husbondfamiljer. Klassresor kunde ske både uppåt och neråt.<sup>4</sup>

Än så länge har studierna dock behandlat den yttre verkligheten, alltså vakenlivet. Den arbetsrelaterade förmoderna drömvärlden har

---

3. Hilding Plejel, *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige* (Stockholm 1970), s. 67, 71; Toivo Nygård, 'Patriarkaalisuus 1600- ja 1700-luvun palkollislainsäädännössä', Piia Einonen & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, Historiallinen Arkisto 116 (Helsinki 2002), s. 158–168; Christopher Pihl, 'Arbete och hushåll', Benny Jacobsson & Maria Ågren (red.), *Levebröd. Vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?* (Uppsala 2011), s. 35–59; Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721* (Stockholm 2011), s. 472.

4. Se litteraturhänvisningarna i not 1 samt Börje Harnesk, *Legofolk. Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige*, Umeå Studies in the Humanities 96 (Umeå 1990); Paul Borenberg, *Tjänstefolk. Vardagsliv i underordning, Stockholm 1600–1635* (Göteborg 2020); Martin Andersson, *Från trälar till tjänstefolk. Legofolk i Sverige 1250–1600* (Lund 2022).

praktiskt taget förbisets trots att arbetslivet har konstaterats vara en av de främsta orsakerna till att moderna västerlänningar kan ha mardrömmar när de sover.<sup>5</sup> Sovandets betydelse för välmående framhävs inom psykologin och hälsovetenskaperna, eftersom sömnstörningar såsom mardrömmar, sömnlöshet och sömnförlamning påverkar den psykiska och fysiska hälsan. Dålig eller otillräcklig sömn kan, om problemet kvarstår under en lång tid, utlösa sjukdomar och omvänt kan tillstånd med ohälsa störa sömnen.<sup>6</sup>

Fenomenet kan också ha existerat i förmoderna samhällen. Detta tycks stämma åtminstone för den tidigaste finländska drömbeskrivningen som härrör sig från sent 1400-tal. Den är tydligt arbetsrelaterad, eftersom den återspeglar en birgittinbroders ångest i en situation där han verkar ha misslyckats med sitt översättningsuppdrag.<sup>7</sup>

Trots att historikernas intresse för den sovande människan har vaknat, vet vi fortfarande litet om innehållet i de drömmar som människor hade i det förgångna.<sup>8</sup> Det kan förmodas att arbetet i den för-

- 
5. Marianne De Troyer, 'When our work follows us into our dreams... or rather our nightmares', *HesaMag* #19 Spring-Summer 2019: 46–48, [https://www.etui.org/sites/default/files/2020-06/Hesamag\\_19\\_EN-46-48.pdf](https://www.etui.org/sites/default/files/2020-06/Hesamag_19_EN-46-48.pdf); Michael Schredl, Lilian Marie Anderson, Lea Katharina Kahlert & Celine Sophie Kumpf, 'Work-related dreams. An online survey', *Clocks Sleep* 2 (2020), s. 273–281; Michael Schredl, Judith Coors, Lilian Anderson, Lea Kahlert & Celine Kumpf, 'Work-life balance in dreams. Frequency and emotional tone of work-related and hobby-related dreams', *Journal of Sleep Research* 32 (2022), <https://doi.org/10.1111/jsr.13674>; Marianna Virtanen, Saana Myllyntausta, Jaana Pentti, Annina Ropponen, Jussi Vahtera & Sari Stenholm, 'Components of stress and their Associations with sleep problems. A cohort study of older employees', *Journal of Occupational and Environmental Medicine* 64:5 (2022), s. 390–396.
  6. Rubin Naiman, 'Dreamless. The silent epidemic of REM sleep loss', *Annals of the New York Academy of Sciences* 1406 (2017), s. 77–85; Gita Hedin, *Sleep and Insomnia. Symptoms in Adolescence* (Lund 2022), <https://lup.lub.lu.se/record/6e9aae26-88b2-4972-a645-f9835bd973a5>.
  7. Marko Lamberg, 'Ensimmäinen (tunnettu) suomalainen stressiuni', *Glossae* 9.11.2020, <http://www.glossa.fi/wp/?p=1811>.
  8. Se t.ex. Kustaa H. J. Vilkkuna, 'Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma. Unet ja persoonallisuus historiassa', Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Huhut, unet, sodomittit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimekkeet*, Jyväskylän historiallinen arkisto 3 (Jyväskylä 1997), s. 9–44; Ann Marie Plane & Leslie Tuttle (eds.), *Dreams, Dreamers, and Visions. The Early Modern Atlantic World* (Philadelphia 2013); Janine Riviere, *Dreams in Early Modern England* (New York 2017); Göran Malmstedt, *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohusslänska trolldomsprocesser 1669–1672* (Lund 2018); Anton Runesson, *Blod, kött och tårar. Kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750* (Stockholm 2021); Kirsi Kanerva, Kaarina Koski & Marko

moderna verkligheten var minst lika betungande som i dag. Hur påfrestande än dagens arbetsliv kan kännas psykiskt, var arbetsuppgifterna på många sätt fysiskt mer ansträngande i det förmoderna samhället redan därför att kroppsarbete hade en större betydelse och arbetslivets villkor inte reglerades lika detaljerat som i dag. Redan detta torde ha skapat potentiellt stoff för arbetsrelaterade mardrömmar även i den förmoderna verkligheten.

Drömforskningen försvåras förstås av att forskarna aldrig kommer åt de ursprungliga drömmarna. Underlaget för analyser utgörs alltid av beskrivningar av drömmar, vilka kan vara mer eller mindre korrigerade: efter att ha vaknat kommer drömmaren inte nödvändigtvis ihåg hela drömmen eller så vill han eller hon av något skäl tiga om vissa detaljer. En dröm är en individuell och privat upplevelse och forskaren kan aldrig bekräfta sanningshalten i redogörelsen rörande den. Beskrivningen påverkas ytterligare om det är någon annan än drömmaren själv som nedtecknar och redogör för drömmen. Dock gäller dessa källkritiska reservationer för alla berättelser, oberoende av om de handlar om drömmar eller verkliga händelser; historiker i synnerhet arbetar alltid bara med tolkningar och producerar tolkningar.<sup>9</sup>

Vid analysen av drömmar bör vi komma ihåg att drömmarna inte nödvändigtvis är direkta avspeglingar av vakenvärlden. En viss situation kan således utlösa helt olika drömmar hos olika individer och under olika tillfällen. Den som känner sig stressad med sitt jobb kan under natten drömma om verkliga eller inbillade misslyckanden som kan ske under arbetsdagen, men den arbetsrelaterade stressen kan även förorsaka mardrömmar som utspelar sig i helt andra miljöer, långt borta från chefen och arbetskamraterna. Den psykoanalytiska drömteorin, utformad av Freud, Jung och deras efterträdare, tolkar som

---

Lamberg, 'Suomalaisten unet historian- ja perinteentutkimuksessa. Aineistojen ja muuttuvien näkökulmien jäljillä', *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (2021:3), s. 348–360; Kirsi Kanerva & Kaarina Koski, *Mardrömmar*, översatt från finska av Sofia Gustafsson (Helsingfors 2024); Kaarina Koski, Marko Lamberg, Kirsi Kanerva & Anu Korhonen (toim.), *Pohjoiset painajaiset. Pahojen unien kulttuurihistoria* (Helsinki 2024).

9. Kirsi Kanerva, Kaarina Koski & Marko Lamberg, 'Unien jäljillä. Menneisyyden ihmisten unikulttuurit historian tutkimuksen kohteena', Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo & Marika Räsänen, *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*, Cultural History/Kulttuurihistoria 17 (Turku 2022), s. 289–306.

bekant drömda element först och främst som symboler.<sup>10</sup> Det råder dock ingen enighet om vad de enskilda symbolerna står för, trots att uppfattningar om drömmarnas symbolvärde förekom redan i de forna civilisationerna. Ett kulturarv som dessa har lämnat till eftervärlden är de så kallade drömböckerna som presenterar brokiga och ibland motstridiga tolkningar av vad enskilda temata eller element i drömmarna betyder. Längre betraktades drömmar som uppenbarelser om kommande händelser, men numera, tack vare inflytandet från psykologin, brukar drömböckerna koppla innehållet i drömmarna till drömmarens psykiska och fysiska hälsa och inte längre så mycket till framtiden.<sup>11</sup>

Drömmar som har någorlunda tydliga motsvarigheter i vakenverkligheten kan kallas realistiska trots att de också brukar innehålla överkliga inslag.<sup>12</sup> Ett ofta förekommande drag hos drömmarna är att en omgivning som är bekant i vakenverkligheten ter sig något annorlunda i drömmen eller så förvandlas omgivningen plötsligt till en helt annan.<sup>13</sup>

Med beaktande av de ovan nämnda praktiska och källkritiska problemen analyserar jag i den här artikeln förmoderna finländares drömmar, främst mardrömmar, i historisk kontext. Svar söks på två frågor: vilka teman förekom i pigors och drängars drömmar och i vilken mån förekom drängar och pigor i de besuttna arbetsgivarskiktens drömmar och vice versa? Syftet är alltså att se om det fanns en koppling mellan tjänstehjonens drömmar och deras arbets- och livsförhållanden samt om drömbeskrivningar avslöjar något om husbondfolkets och tjänstehjonens ömsesidiga syn på varandra.

- 
10. Annikki Kaivola-Bregenhøj, 'Våra viktiga drömmar', Annikki Kaivola-Bregenhøj & Ulf Palmenfelt (red.), *Drömmar och kultur. Drömböcker och drömtolkning*, NIF publications 23 (Stockholm 1992), s. 23.
  11. Annikki Kaivola-Bregenhøj, 'Unikirja', Kaarina Koski, Marko Lamberg, Kirsi Kanerva & Anu Korhonen (toim.), *Pohjoiset painajaiset. Pahojen unien kulttuurihistoria* (Helsinki 2024), s. 35.
  12. Kaivola-Bregenhøj, 'Våra viktiga drömmar', s. 26–27; Annikki Kaivola-Bregenhøj, *Kerrotut ja tulkitut unet. Kulttuurinen näkökulma uniin*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1259 (Helsinki 2010), s. 90.
  13. Antti Revonsuo & Christina Salmivalli, 'A content analysis of bizarre elements in dreams', *Dreaming* 5 (1995), s. 178, 184; Antti Revonsuo & Krista Tarkko, 'Binding in dreams. The bizarreness of dream images and the unity of consciousness', *Journal of Consciousness Studies* 9 (2002), s. 6; Cristina M. Iosifescu Enescu, Hans-Rudolf Bär, Matthias Beilstein & Lorenz Hurni, 'Place cookies and setting spiders in dream cartography', *Transactions in GIS* 24 (2020), s. 944.

Analysen fokuserar i stort sett på 1600-talet. Tidsramen motive-  
ras av att de tidigaste källorna som belyser vanliga människors dröm-  
beskrivningar härrör från tidsperioden. Under 1600-talet förvandlades  
det svenska riket till ett tidigmodernt kontrollsamhälle, där överheten  
försökte följa och styra individernas liv från vaggan till gravan. Det är  
just detta kontrollnit som forskarna kan tacka för att de nu förfogar över  
många viktiga källserier som kastar ljus på livet i det dåtida samhället.  
Domböcker, kyrkböcker, mantalslängder, jordeböcker och geometriska  
jordeböcker kom till under 1600-talet eller fick åtminstone just då en  
mera detaljerad karaktär. Samtidigt kulminerade den lutherska orto-  
doxin, vilket tog sig uttryck i strängare gammaltestamentlig rättspraxis  
och bidrog till att trolldomsanklagelser togs på hårdaste allvar.<sup>14</sup>

### *Domböcker som underlag och trolldomsprocesser som kontext*

När förmoderna drömmar undersöks i en finländsk kontext, erbjuder  
just 1600-talets samhälle förhållandevis bra möjligheter därtill. Detta  
trots att källor av mera privat personhistorisk karaktär, såsom dag-  
böcker, memoarer och brev, i praktiken lyser med sin frånvaro efter-  
som de inte hörde till den tidigmoderna allmogekulturen. Skriv- och  
läskunnigheten var ju fortfarande begränsad i synnerhet hos de lägre  
skikten, pigor och drängar inberäknade. I stället kan studien byggas på  
officiella handlingar, närmare bestämt rättsprotokoll. Trots sin karaktär  
som produkter av myndighetsverksamhet har domböckerna visat sig  
vara en rik källa som på många sätt kastar ljus inte bara på den tidig-  
moderna brottsstatistiken utan också på samtida sociala, kulturella  
och mentala strukturer.<sup>15</sup>

- 
14. Jan Sundin, *För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*, Rättshistoriskt bibliotek 47 (Stockholm 1992), s. 129, 164; Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*, s. 247–279, 324–359; Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Kirjokansi 89 (Helsinki 2020), s. 185–189, 243–250, 262–266.
  15. Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*, Jyväskylän historiallinen arkisto 1 (Jyväskylä 1995); Olli Matikainen (toim.), *Rikos historiassa*, Jyväskylän historiallinen arkisto 5 (Jyväskylä 2000); Jari Eilola, *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*, Bibliotheca historica 81 (Helsinki 2003), 38–45; Harry Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt* (Uppsala 2007). Skriftligt förmodernt finländskt källmaterial beskrivs utförligt i Marika Tandefelt (red.), *Finländsk svenska från medeltid till 1860*, Svenskan i Finland – I dag och i går III:1 (Helsingfors 2019).

Primärkällorna för denna studie består av uppgifter i protokoll som blivit förda i samband med rättsprocesser mellan 1607 och 1707.<sup>16</sup> Allt som allt har fyrtyotre finländares drömmupplevelser uppdagats i källmaterialet med hjälp av Dombokskartoteket som bygger på innehållet i finländska 1600-talsprotokoll och även upptar drömmar, om ock inte alla.<sup>17</sup> Förekomsten av drömbeskrivningar i domboksmaterialet har kompletterats med hjälp av forskningslitteratur, i första hand sådan som

16. Riksarkivet, Helsingors (via Astia): Renoverade domböcker från Kexholms län, Jaki-mavaara 13-14.3.1675 (Johan Roiha), Räisälä 5-6.3.1678 (Beata Johansdotter), Pyhäjärvi 20-23.10.1684 (Margeta Mickelsdotter Kähärä), Rautu, Sakkula och Pyhäjärvi 15-20.11.1686, 11-27.10.1687 (Jakob Korkkinen); Renoverade domböcker från Kymmene-gårds län, Pyttis och Lapvesi 6-7.6.1670 (Mats Pávelsson); Renoverade domböcker från Kymmene-gårds län och Lappvesi domsaga, Luumäki, Mäntyharju och Valkeala 28-30.8.1687 (Abluna Bertilsdotter), Taipalsaari och Savitaipale 13-14.2.1688 (Pekka Niva), Savitaipale och Taipalsaari 21-24.10.1693 (Samuel Nilsson), Savitaipale och Taipalsaari 10-12.10.1698 (Maria Laurensdotter); Renoverade domböcker från Nedre Satakunda domsaga, Letala 9.3.1627 (Brusius Mårtensson), Vittis 11-12.6.1649 (Valborg Kinni); Renoverade domböcker från Vemo och Nedre Satakunda domsaga 18-20.10.1693 (Mickel Matsson), Euraäminne och Lappo (Lappi) 18-20.2.1707 (Malin Olofsdotter); Renoverade domböcker från norra Österbottens domsaga, Gamla Karleby 6.11.1685 (Margeta Eskilsdotter), Karleby, Kelviä och Kronoby 3-4.9.1688 (Justina Bylow), Sotkamo 14-18.8.1690 (Anders Savolainen, Pål och Lars Kolemäinen), Kalajoki 16-19.8.1699 (Dordi Josefssdotter); Renoverade domböcker från Övre Satakunda domsaga, Karkku (Sastamala) 21-22.1.1707 (Erik Jakobsson Kepuli); Renoverade domböcker från södra Österbottens domsaga, Pedersöre 14-16.8.1689 (Maria Hansdotter, Mickel Matsson), Lagmansrätten i Jakobstad 16.6.1690 (Anders Matsson Nix); Renoverade domböcker från Österbottens domsaga, Pedersöre 27.8.1632, 18.2.1632 (Anna Mats- eller Pedersdotter), Korsholm 27-29.5.1675 (Dordi), Vörå 23-25.8.1675 (Gustav), Nykarleby 9-11.9.1678 (Anna, Margeta och Kirstin, deras mor Brita Josefssdotter Ståhl samt Lisa Markusdotter), Vörå 15.2.1689 (Margareta Grelsdotter); Renoverade domböcker från rådstugurätter, Jakobstad 10.5.1669, 4.5.1674, 19.4.1675 (Mårten Mårtensson Laukus), Jakobstad 22.4.1689, 11.5.1689 (Simon, Beata Persdotter), Vasa 12.3.1692 (Eva Thomasdotter), Viborg 15.4. eller 25.4.1670 (Anders Johansson Auvoinen); Riksarkivet, Helsingfors, Viborgs kämnärsrätts arkiv 1648-1708, x57: Protokoll 14.4. eller 16.4.1670 (Anders Johansson Auvoinen); Stadsarkivet, Stockholm: Södermalms kämnärsrätt 3.5.1676 (Maria Eriksdotter), 5.5.1676 (Annika Eriksdotter); Riksarkivet, Stockholm (via Digitala forskarsalen): Kommissorialrätt i Stockholm ang. trolldomsväsendet 1, Protokoll 11.7.1676 (Malin Matsdotter), 25.9.1676, 5.10.1676 (Annika Eriksdotter); *Historiska samlingar* 4, utg. Carl Adlersparre (Stockholm 1812), s. 328-329, 334, 345, 338, 352-356. (Margareta Matsdotter); 'Ein Verhör in einem Hexenprocess', *Das Inland* 1837, sp. 777-781 (Anna); Fredr. Wilh. Pipping, 'Om hjelten i Sorgspelet Daniel Hjort. Historisk afhandling', *Bidrag till Kännedom af Finlands Natur och Folk, utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten* 8 (Helsingfors 1867), s. 46-49 (Mats Thomasson).
17. Det digitaliserade Dombokskartoteket kan användas via [http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Tuomiokirjakortisto\\_\(Tuokko\)](http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Tuomiokirjakortisto_(Tuokko)) och [https://www.avoindata.fi/data/fi/dataset/tuokko\\_kakisalmi](https://www.avoindata.fi/data/fi/dataset/tuokko_kakisalmi).

anknyter till trolldomsprocesser. Hjälp samma kolleger har bistått med värdefulla tips. Den insamlade drömkorpusen grundar sig på processer som i huvudsak ägt rum i olika delar av Finland, men eftersom utflyttnings från Finland är en gammal företeelse täcker materialet också tre processer som utspelades i Stockholm samt en process som ägde rum i Mahu i Estland. Det exakta antalet drömmupplevelser framgår inte alltid av notiserna men totalantalet drömmar är större än fyrtiotre, eftersom somliga beskrivit fler än en dröm och detta även nedtecknats.

Det förblir givetvis ovisst vad kopplingen till Finland betytt för drömmarna i det här urvalet och i synnerhet för dem som bodde utanför Finland. Drängen Mats Thomasson som tjänstgjorde i Stockholm kallas dock upprepade gånger ”finnen” i protokollet.<sup>18</sup> Den från Österbotten utflyttade Malin Matsdotter karakteriserades på samma sätt som finsk av omgivningen och hennes döttrar Annika och Maria Erikdotter kan således betraktas som andra generationens inflyttare.<sup>19</sup> Den Anna som flyttade från Viborg till Estland vid tolv års ålder talade sannolikt finska, svenska eller tyska som modersmål.<sup>20</sup> Men vi vet inte heller hur de som bodde i de finländska landskapen under 1600-talet såg på sig själva i etnisk och kulturell bemärkelse. Patriotiska och protonationalistiska tankar kan med säkerhet bara förknippas med en liten krets boklärdade män i det dåtida Finland.<sup>21</sup> Följaktligen anger ”finländsk” i den här analysen en lös kulturell och geografisk koppling till de finländska landskapen i det dåtida svenska riket.

Bland de fyrtiotre individer, vilkas drömmar vi kan analysera åtminstone i någon mån, finns elva bönder, fem bondhustrur eller -änkor, fem pigor samt tre drängar. De besuttna skikten är alltså bättre representerade än tjänstefolket, något som förklaras av deras större samhällliga aktivitet och rörelsefrihet. Men vi möter inga högre stånds personer, inte heller några präster eller borgare. Bland de övriga nitton individerna finns främst människor vars samhällliga status är svår att fastställa. Några av dem verkar ha varit unga och i vissa fall ännu barn som

---

18. Pipping, 'Om hjälten i Sorgespelet Daniel Hjort', s. 46–49.

19. SRA, Riksarkivet, Stockholm (via Digitala forskarsalen): Kommissioralrätt i Stockholm ang. trolldomsväsendet 4: Underrätternas rannsakingar 1676: f. 1.

20. *Das Inland* 1837, sp. 777–781.

21. Erkki Lehtinen, *Suomalaisesta patriotismista Ruotsin vallan aikana*, Agricolan julkaisusarja 17, <https://agricolaverkko.fi/julkaisusarja/erkki-lehtinen-suomalaisesta-patriotismista-ruotsin-vallan-aikana/>.



bodde hemma hos föräldrarna eller åtminstone hos en förälder eller en annan släkting.<sup>22</sup> Det kan antas att somliga av dem tjänstgjorde som pigor eller drängar utan att saken har omnämnts i rättegångshandlingarna. Det finns också flera vuxna kvinnor bland dessa svårdefinierade individer. De tycks ha hört till de lägre samhällsgrupperna: bland dem finns åtminstone soldatänkor, inhyses- eller fattighjon, en badstuguägare (alltså den ovannämnda Malin Matsdotter) samt en kyrkoherdeänka som hamnat på obestånd.

Att drömmar överhuvudtaget dryftades i rättssalar beror på att gränsen mellan dröm och verklighet inte var helt tydlig i den tidigmoderna kulturen, något som redan har konstaterats i ett flertal studier.<sup>23</sup> Tidigmoderna människor kunde tolka det som de hade upplevt i drömmen som något som också hade skett i verkligheten, alltså i den yttre världen. Att drömmaren betraktat drömda händelser som verkliga kan anas i synnerhet i sådana fall där de beskrivna tilldragelserna ägt rum under natten. Det kan därför förmodas att drömmaren sovit.

Drömmar kunde givetvis även förstås som bara drömmar, men det oaktat kunde de framställas som bevis för att något övernaturligt var inblandat. Vanligtvis hände sådant när trolldom misstänktes ligga bakom oväntade eller skadliga företeelser. Just därför handlar de nedteknade drömbeskrivningarna i praktiken alltid om mardrömmar, alltså onda eller ångestskapande drömmar. Det fanns ju inget behov av att uppträda inför en domstol och redogöra för en god dröm. Mardrömmar däremot kunde förklaras genom en ondskefull och trollkunnig människas agerande, i synnerhet om de ägde rum i samband med sjukdoms- eller olycksfall eller om de föregick sådana. Sådana tolkningar byggde förstås på en uppfattning om det övernaturligas existens.<sup>24</sup>

---

22. Barn eller relativt unga verkar ha varit åtminstone Gustav i Vörå 1675, Anna, Margeta och Kirstin i Nykarleby 1678, Pål och Lars Kolemäinen i Sotkamo 1690 samt Mickel Matsson i Satakunda 1693; se not 17.

23. Antero Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäynnejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*, Historiallisia tutkimuksia 78 (Helsinki 1969); Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, Rättshistoriskt bibliotek 17 (Stockholm 1971); Vilkkuna, 'Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma'; Eilola, *Rajapainoilla*; Malmstedt, *En förtrollad värld*; Runesson, *Blod, kött och tårar*; Koski, Lamberg, Kanerva & Korhonen, *Pohjoiset painajaiset*, s. 57–62.

24. Det övernaturligas roll diskuteras förutom i verk som berör trolldomsprocesser och -uppfattningar också i t.ex. Jane P. Davidson, *Early Modern Supernatural. The Dark Side of European Culture, 1400–1700* (Santa Barbara 2012).

Det kan dock inte påstås att alla 1600-talsmänniskor skulle ha haft enhälliga uppfattningar om drömmarnas karaktär och ursprung. Att meningarna var många och kunde gå isär framgår också av de nedan analyserade rättsfallen. En annan sak som talar om utbredd misstro mot drömmarnas påverkan på vakenlivet är det faktum att drömmar som uppfattades som drömmar nedtecknades påfallande sällan, något som framgår redan av hur svårt det är att hitta tidigmoderna beskrivningar av drömmar. Domstolarna verkar vanligtvis ha varit obenägna att betrakta drömmar som pålitliga bevis och många verkar också ha varit ovilliga att träda in i rättsalen med endast drömmar som bevis. Frånvaron av drömbeskrivningar från högreståndspersoner i den samlade korpusen stöder antagandet att det socialt inte var särskilt acceptabelt att berätta om drömmar i offentligheten, åtminstone inte i samband med rättsprocesser.

Det tillgängliga källmaterialet är förknippat med vissa problem. För det första är det inte möjligt att fullständigt tillförlitligt fastställa om någon beskrivning bygger på drömmar eller möjligtvis på hallucinationer som har upplevts i vaket tillstånd – eller om det är fråga om rent påhittade historier. Hur rätten förhöll sig till berättelserna är ingen garanti för deras faktiska (o)trovärdighet. För det andra glöms drömmar lätt eller åtminstone faller många detaljer av det drömda i glömska. Det kunde dröja en lång tid, till och med ett par år, innan drömmen redogjordes för domstolen. Minnesbilderna kan alltså ha förändrats under mellantiden. För det tredje blev beskrivningarna i domböckerna nedtecknade av andra än drömmarna själva. Protokollen fördes av domstolarnas skrivare. Det är möjligt, och också sannolikt, att skrivarna ändrat på berättelsernas innehåll. Domböckerna innehåller bara i undantagsfall längre beskrivningar av drömmar. Oftast har skrivaren nöjt sig med att nedteckna kärnan i vittnesmålet eller det som rätten bedömde vara det väsentligaste. Dessutom var det ibland en annan person än upplevaren själv som berättade om drömmen och därmed måste skrivaren sammanställa sin version på basis av en andrahandsbeskrivning.

Trots dessa reservationer har det inom den omfångsrika domboksforskningen kunnat konstateras att protokollen i varje fall förmedlar en glimt av det som de inblandade aktörerna upplevde, sade och tyckte.<sup>25</sup>

---

25. Eilola, *Rajapinnoilla*, s. 41; Raisa Maria Toivo & Liv Helene Willumsen, 'A narrato-

Människor kunde ljuga eller missminna sig, men samma problem är förknippade med alla mänskliga utsagor oberoende av om de behandlar drömmar eller inte. Den insamlade korpusens användbarhet förstärks av att berättelser av tydligt vagare karaktär kunnat utelämnas.

### *Anklagelser mot arbetsgivaren*

I bara två fall har tjänstehjon haft drömmar som föreställt den egna arbetsgivaren i ett negativt ljus. Det ena fallet är samtidigt den äldsta drömbeskrivningen i den insamlade korpusen, från 1607. Mats Thomasson, som var en finsk dräng i Stockholm, drömde en natt om att hans husbonde, som var en kronans tjänsteman, försökte förvandla sin egendom till pengar för att överge sin fästmö och rymma till fiendelandet Ryssland. När Mats vaknade, började han berätta för andra vad han hade drömt. Saken kom också till överhetens kännedom. Eftersom berättelsen berörde påstått landsförräderi tillsattes en utredningskommission som förhörde Mats och det övriga husfolket. Pigorna i hushållet tyckte dock att "finnen" brukade lägga för mycket vikt vid sina drömmar. Mats i sin tur påstod att husbonden kanske hade mutat pigorna. Mats berättade att han också drömt om att en liten pojke i vita kläder kommit till honom och gett honom ett ägg att äta och därefter uppmanat honom att avslöja husbondens avsikter.<sup>26</sup>

Episoden verkar inte ha lett till någon dom. I varje fall skadade processen inte den ifrågavarande husbondens, Daniel Hjorts, karriär. Han fick nya viktiga uppdrag direkt av kungen och han adlades redan året därpå. Att hans dräng drömde om hans planerade avhopp till Ryssland torde hänga samman med att Hjort besökt Moskva året innan, men då som kungens officiella sändebud.<sup>27</sup> Mats Thomassons dröm kunde eventuellt ha återspeglat hans misstro mot husbonden, men det rörde sig inte nödvändigtvis om sådana känslor som Mats var medveten om. Dock tyder hans påstående om att husbonden mutat hans medhjon på medveten avoghet.

Den pojke som Mats sade sig ha sett verkar vara en av de vitklädda gestalter som också annars förekom i tidigmoderna västeuropéers

---

logical approach to witchcraft trial records. Creating experience', *Scandinavian Journal of History* 47 (2022:1), s. 39–61.

26. Pipping, 'Om hjälten i Sorgespelet Daniel Hjort', s. 46–49.

27. Iiro Kajanto, 'Hjort, Daniel', *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*, *Studia Biographica* 4 (Helsinki 2001), <http://urn.fi/libproxy.helsinki.fi/urn:nbn:fi:sk:s-kbg-003832>.

drömmar och syner. Det kan röra sig om drömgestalter som under medeltiden tolkades som helgon eller änglar och som i den protestantiska kulturen uppfattades som änglar.<sup>28</sup> Ägget som Mats fick av den änglalika pojken i drömmen återspeglar möjligtvis den kroniska hunger som många kände i den tidigmoderna vardagen. Ägget var ju den främsta proteinkällan som tidens fattiga hade tillgång till, men samtidigt var det också en symbol för liv, reproduktion, pånyttfödelse och påsk.<sup>29</sup> Äggepisoden kan alltså förklaras på många sätt; den kan också tolkas som en avspegling av viljan att lösgöra sig från det gamla, i det här fallet från husbondens välde.

Pigor, drängar och ungdomar i övrigt samt till och med småbarn spelade en central roll i den stora häxhysterin som härjade i Stockholm sextio år senare. Tiotals unga vuxna och ännu yngre individer uppgav att de hade blivit förda till Blåkulla mot sin vilja och de uppträdde inför rätten som angivare och vittnen, vanligtvis mot kvinnor som hade statusen som husmödrar även om de inte alltid hörde till borgerskapet eller det husägande skiktet. Den turbulenta tiden skakade om de samhälleliga hierarkierna. Domstolarna tog till en början anklagelserna på allvar och fällde till och med dödsdomar, vilka också verkställdes.<sup>30</sup> Det är sannolikt att en del av historierna om trollpackor och vistelser i Blåkulla byggde på drömmar, men domstolarna betraktade länge vittnesmålen som redogörelser för faktiska händelser. När en av de anklagade påpekade att barnen bara talade om sina drömmar eftersom de alltid angav att de fördes till Blåkulla medan de sov, ignorerades detta av rätten.<sup>31</sup> Domarna tyckte med andra ord att det rörde sig om faktiska händelser som ägt rum i vakenverkligheten.

Den stora häxjakten i Stockholm har lämnat efter sig hundratals sidor med färgstarka och fantasifulle berättelser, men tyvärr lämpar sig materialet bara till ringa del som underlag för en studie som analyserar tidigmoderna drömmar. Det flesta som har nedtecknats verkar

28. Jürgen Beyer, 'On the transformation of apparition stories in Scandinavia and Germany, c. 1350–1700', *Folklore* 110 (1999), s. 39–47; Jürgen Beyer, *Lay Prophets in Lutheran Europe (c. 1550–1700)*, Brill's Series in Church History 74 (Leiden 2017), s. 48–49.

29. Christopher Kissane, *Food, Religion, and Communities in Early Modern Europe* (London 2018), s. 91–92.

30. Ankarloo, *Trolldomsprocesserna*, s. 194–214; Jan Guillou, *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage* (Stockholm 2003), s. 39–52.

31. *Historiska Samlingar* 4, s. 243.

nämligen bygga på medvetna lögner, vilket bland annat framgår av ett rättsfall hösten 1676. En grupp ungdomar hade kommit överens om vad envar skulle säga i sina vittnesmål. De av ungdomarna som hade varit ovilliga att ljuga hade utsatts för utpressning av de andra i gruppen. Bland de aktivaste uppviglarna fanns ett litet antal tjänstepigor och andra ogifta unga kvinnor som uppenbarligen njutit av känslan att plötsligt ha en så synlig och ledande ställning i det patriarkaliska lokalsamhället.<sup>32</sup> Det är förstås sannolikt att vittnesmålen ibland också berättade om saker som skett i drömmar, men det är oftast omöjligt att skilja dem från påhittade historier.

Ett tämligen säkert undantag utgörs av de historier som Margareta Matsdotter, en 24-årig inflyttare från Merimasku i sydvästra Finland, berättade för rätten våren 1676.<sup>33</sup> Hon försörjde sig i Stockholm som tjänstekvinna. Margaretas utsagor nedtecknades i ett tidigt skede av häxysterin och hon angav sig själv. Hon påstod alltså att hon var en av dem som förde barn och ungdomar till Blåkulla. Detta tyder på att hon inte agerade i samråd med dem som spred medvetna lögner. Flera av hennes berättelser innehåller händelser som skulle ha ägt rum under nattetid, vilket antyder att hon talade om sina drömmar och att hon var påverkad av den upphetsade stämningen som då rådde i staden.

När Margareta Matsdotter överlämnade sig till rätten angav hon samtidigt sin före detta husmoder, Agnis Johansdotter, som var en ålderstigen kvinna och liksom Margareta finsk inflyttare. Enligt Margareta var det just Agnis som hade lärt henne de onda konsterna medan hon varit i hennes tjänst. Under en konfrontation i rättssalen förebrådde Agnis sin före detta piga för stölder i skafferiet, vartill Margareta kommenterade att Agnis borde ha gett henne mera mat. Såsom i fallet med Mats Thomasson skymtar här kanske känslor av hunger som ett möjligt motiv till spända relationer. I linje härmed påstod Margareta i ett av sina vittnesmål att Agnis brukade tillverka ost i Blåkulla, men när de ditförda barnen åt därav blev de aldrig mätta.

De beskrivningar som Margareta Matsdotter gav om sina nattliga aktiviteter uppräknar ett par sysslor som tjänstekvinnor förvänta-

32. Ankarloo, *Trolldomsprocesserna*, s. 208–213; Guillou, *Häxornas försvarare*, s. 48–50; Marko Lamberg, *Häxmodern. Berättelsen om Malin Matsdotter*, översatt från finska av Ann-Christine Relander (Helsingfors & Stockholm 2021), s. 227–253.

33. *Historiska samlingar* 4, s. 328–329, 334, 345, 348, 352–356.

des utföra: Agnis hade lärt henne mjölka kor i Blåkulla och där hade Margareta också sett en trolldomsanklagad kvinna som visserligen redan begått självmord i häktet. Men enligt Margareta hade denna bäddat sängar i Blåkulla. Göromål som brukade anförtros åt tjänstekvinnor var alltså närvarande i Margareta Matsdotters drömmar, något som tyder på att hon av något skäl grubblat på sin tjänstetid hos Agnis Johansdotter också efter det att hon lämnat tjänstgöringen. Hennes drömmar var uppenbarligen påverkade av föreställningar om tjuvmjölkning med hjälp av övernaturliga väsen. Samma tema förekom också i många andra samtida Blåkulla-historier. Men temat var urgammalt i nordiska agrara samhällen – det är belagt redan i medeltida källor.<sup>34</sup>

Margareta Matsdotter verkar verkligen ha trott på sin egen skuld, eftersom hon angav sig själv som häxa. Tydligt förväxlade hon verkligheten med sina drömmar, men hon kan också ha hyst bitterhet mot den njugga husmodern. Detta kommer kanske till uttryck också i påståendet att Agnis hade lärt henne slå förtrollade kopparplåtar, alltså förfalska mynt. Måhända längtade Margareta efter en husmor som skulle ha sett till att hon fått en ekonomiskt tryggad tillvaro. I det här tidiga skedet av häxysterin funderade rätten inte så noggrant på angivarnas möjliga motiv, så Margareta halshöggs och brändes. Agnis hölls fängslad och underkastades till och med tortyr, men eftersom hon vägrade att erkänna dröjde processen mot henne så länge att lögnerna avslöjades och Agnis kunde frigöras.<sup>35</sup>

### *Spända relationer med andra än den egna arbetsgivaren*

I somliga fall verkar tjänstefolkets drömmar ha innehållit ångestskapande element som förknippades med andra än med den egna husbonden eller husmodern. Systrarna Annika och Maria Eriksdotter blev inblandade i den stora häxysterin i Stockholm 1676. Annika var tjugo år gammal och Maria ungefär ett år yngre. Båda hade redan erfarenhet av att tjänstgöra som pigor utanför barndomshemmet. Eftersom de var döttrar till en finsk änka som anklagades för trolldom blev också de utpekade som trollpackor som förde andra till Blåkulla. Båda unga kvinnorna hade haft ångestfyllda drömmar: Maria mötte i en dröm en

---

34. Stephen A. Mitchell, *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages* (Philadelphia 2011), s. 118, 136–145, 181–182.

35. Lamberg, *Häxmodern*, s. 117, 215, 258.

okänd kvinna som slog henne och detsamma hände Annika. Dessutom angav Maria att modern mitt under påsknatten hade försökt övertala henne att följa med till Blåkulla, vilket kan ha skett i en dröm. Under påtryckningar från vittnena och domarna erkände till slut båda två att det faktiskt var modern som lärt dem trollkonster. När modern dömts till döden och bränts levande, drömde Annika om hur modern kom till henne och misshandlade henne och försökte tvinga henne att följa efter.<sup>36</sup> Drömmarna innehåller upplevelser av våld och kroppslig smärta, men de anknyter först och främst till en familjetragedi och de kan näppeligen betraktas som arbetsrelaterade.

Genom att bli tvingade att vittna emot modern blev Annika och Maria Eriksdotter offer för häxhysterin. I sina vittnesmål omnämnde de också några andra kvinnor som de påstod sig ha sett i Blåkulla. Senare förklarade systrarna att de bara hade anpassat sig efter andras utsagor; Annika tillade vid ett tillfälle att hon kanske bara hade drömt om besöken till gästabuden i Blåkulla.<sup>37</sup> Men trots att systrarna tjänstgjort utanför barndomshemmet omnämnde de aldrig tidigare arbetsgivare i sina vittnesmål. Detta är förstås inget bevis på att de varit nöjda med sina arbetsförhållanden, men tjänstetiden verkar inte heller ha framkallat långvariga negativa känslor. Systrarnas mardrömmar handlade om andra än husbönder och husmödrar.

Detsamma tycks gälla för alla andra nedtecknade drömbeskrivningar i den här kategorin: pigor och drängar hade mardrömmar där representanter för de besuttna skikten var orsaken till ångestkänslor, men det bakomliggande motivet handlade om annat än arbetet eller arbetsförhållandet. Detta syns tydligt i det mål som dryftades i Jakobstad 1689 i samband med rättegången mot borgarhustrun Beata Persdotter. Hon anklagades för trolldom och ett av vittnena var Simon, rådman Jacob Anderssons tjänare. Beata hade tjänstgjort på landsbygden omkring fem år tidigare och då hade Simon råkat komma i gräl med en annan yngling. Simon hade efter grälet blivit ordentligt uppläxad av Beata som var pojkens mor. Därpå insjuknade Simon och drömde tre nätter

---

36. Stadsarkivet, Stockholm: Södermalms kämnärsrätt, Protokoll 3.5.1676, 5.5.1676; Riksarkivet, Stockholm (via Digitala forskarsalen): Kommissorialrätt i Stockholm ang. trolldomsväsendet 1: Protokoll 25.9.1676, 5.10.1676.

37. Riksarkivet, Stockholm (via Digitala forskarsalen): Kommissorialrätt i Stockholm ang. trolldomsväsendet 1: Protokoll 12.9.1676.

i rad om svarta hundar.<sup>38</sup> Simon såg alltså inte Beata själv i drömmen, men han kopplade samman hennes hotelser med mardrömmarna. Att han gjorde så berodde sannolikt på att Beata Persdotter hade ett rykte av att vara häxa. Hon verkar ha haft ett hästskt sinne, och tillhörde dessutom på grund av sitt finska modersmål en språklig minoritet i Jakobstadstrakten, vilket kan ha fördjupat det sociala avståndet mellan henne och den mestadels svensktalande omgivningen.<sup>39</sup> Simon hade dock inte stämt Beata på egen hand – han var ju bara en dräng. Därför förlöpte det ungefär fem år innan han hade tillfälle att ansluta sig till den skara som deltog i rättegången mot Beata. En ung tjuv påstod att det var Beatas onda konster som hade fått honom att stjäla. Han var också medveten om Simons erfarenheter och berättade om dem, varför Simon blev kallad inför rätten. Att även många andra, bland dem borgare, kopplade Beata till trolldom gjorde det säkert lättare för rådstugurätten att godta även Simons mardrömsupplevelse som förorsakad av trolldom. Beata dömdes till döden, men benådades av hovrätten.<sup>40</sup>

Aktörskapet förblir ovisst i den beskrivning som pigan Margeta Eskilsdotter i Gamla Karleby socken gav till rätten 1685. Hon ansåg sig ha blivit bortförd om natten av en man med horn. Hon hade hamnat i ett mörkt rum, där hon inte kunnat se något men hon hade hört att det fanns mycket folk omkring henne och att människor dansade och hade det roligt. På den här punkten påminner beskrivningen om flera Blåkullahistorier, men det visuella inslaget saknas. På morgonen hade hon vaknat på höskullen i stallet. Trots att Margeta inte hade sett någon bekant människa i sin dröm, menade hon att en viss bondänka hade förtrollat henne. Hennes anklagelse bör förstås som ett tecken på motsättningar mellan henne och den ifrågavarande änkan, men orsaken därtill förblir oklar. När rätten dryftade målet vägde den utpekade änkans goda rykte tyngre än påståenden framförda av en piga som enligt allmän kännedom hade ”ett hastigt och bittert sinne”.<sup>41</sup>

---

38. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från rådstugurätter, Ordinarie ärenden, Jakobstad 22.4.1689, 11.5.1689.

39. Marko Lamberg & Ann-Catrin Östman, 'Rijfsfinskan och utanförskapets börda. Främlingskap och språkskillnader i trolldomsprocesserna i Jakobstad 1653–1713', *Historisk Tidskrift för Finland* 106 (2021:1), s. 35–38, 78–81.

40. *Ibid.*, s. 35–36, 38.

41. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från norra Österbottens domsaga, ordinarie ärenden, Karleby 6.11.1685.



En annan piga, Malin Olofsdotter, hade insjuknat på landsbygden i Satakunda och botades av en läkekunnig bonde. När hon senare råkade i gräl med bondens hustru, hotade han att kasta en förbannelse över Malin så att hon skulle insjukna igen. Malin hade därefter åtminstone två ångestfyllda drömmar. I den första plågades hon av bondens hustru som kastade två ormar på henne så att de högg henne i armen. I den andra drömmen erbjöd bonden henne tre silverringar, men hon ville inte ta emot dem. Då hade han fällt dem inom hennes krage. Ringarna förvandlades till råttor och möss som börjat löpa utmed hela hennes kropp så att hon blivit vettskrämd och, efter att ha vaknat, låg sjuk i en lång tid. Båda mardrömmarna hemsökte Malin omkring 1705.<sup>42</sup>

I sina drömmar såg Malin Olofsdotter inte bara arbetsgivarskiktets representanter utan också farliga eller åtminstone otäckta djur. Ormarna och gnagarna gjorde mötena ännu mer ångestfyllda. Ormar som förekommer i drömmar tolkas i den äldre finländska folkloren som varningar för någonting ont, såsom förrädiska vänner eller sjukdom.<sup>43</sup> Att bli hotad eller rentav piskad med ormar var även ett återkommande tema i många Blåkullahistorier, så bondhustruns gestalt i Malins dröm påminner om en trollkärring.<sup>44</sup>

Att bonden erbjöd Malin silverringar är en gest som påminner om förlovning. Malin kanske önskade att bli gift, om än inte nödvändigtvis med just den bonden, som ju var gift, men kanske med någon besutten över lag. Ett sådant äktenskap skulle ha inneburit socialt avancemang för en tjänstekvinna. Men i drömmen förvandlades ringarna till avskyvärda gnagare, och det kan återspegla Malins rädsla för att bli bedragen eller kanske för att förbli ogift.

Trots att Malin i sina drömmar plågades av representanter för det besuttna samhällsskiktet är ”klasskampen” frånvarande. Det var inte Malins egen arbetsgivare som vållade henne ångest och rädsla i drömmarna. Konflikten mellan bondepartet och pigan i Malins mardrömmar ägde i stället rum mellan lokalsamhällets helbrägdagörare och hans före detta kund. Eftersom bonden tidigare hade lyckats bota Malin, kan detta ha förstärkt Malins uppfattning om att han faktiskt kunde

42. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från Vemo och Nedre Satakunda domsaga, ordinarie ärenden, Euraåminne och Lappo (Lappi) 18–20.2.1707.

43. Kaivola-Bregenhøj, 'Våra viktiga drömmar', s. 33.

44. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 306; Ankarloo, *Trolldomsprocesserna*, s. 335; Lamberg, *Häxmodern*, s. 84, 112, 211.

göra henne sjuk också, vilket förklarar varför både grälet med bondens hustru och bondens hotelse hittade vägen in i hennes drömmar. Men trots att bondens bisyssla blev föremål för en rättslig process, tillmättes Malins drömmar ingen betydelse som bevis.

I ett fall använde en dräng sina drömmar som försvar mot anklagelser om trolldom. Drängen Samuel Nilsson, som var bosatt i östra Finland, förklarade vid tinget 1693 att hans förmåga att förutspå en hästs död hade byggts på drömmar i stället för magi. Han sade sig ha drömt om att det byggdes ett ståtligt hus på platsen för en bekant bondgård, men att huset rasat ner. I vakenlivet hade den ifrågavarande bondens häst därefter dött. När Samuel haft samma dröm om en annan gård hade han kunnat förutspå att också den gårdens häst kommer att dö, vilket också skett. Eftersom Samuel hade talat om sina drömmar, tyckte bondhustrun som hade mist sin häst att han trots allt hade något med hästens död att göra och stämde honom vid tinget. Samuel ålades att svära sig fri med fem medvittnen, vilket han också lyckades med vid följande ting.<sup>45</sup>

Det onda i Samuels drömmar drabbade alltså andra än honom själv och han verkar bara ha haft rollen som åskådare. Upprepade drömmar om nybyggda präktiga lantgårdar som kollapsar kan tolkas återspegla aggressioner som Samuel kanske hyste mot bondeklassen, men detta är förstås blott spekulationer. Även moderna finländare drömmer om hus och husbyggen och kan tolka dem som varningar för kommande dödsfall, men kännedomen om psykoanalytiska eller pseudovetenskapliga förklaringsmodeller är numera så pass utbredd att husen också kan kopplas till drömmarens egen sinnesstämning, till exempel känslor av ensamhet.<sup>46</sup> De kortfattade uppgifterna i rättegångsprotokollen möjliggör inga säkra slutsatser om Samuels sinnesstämning.

Det oftast förekommande temat i drängarnas och pigornas mar-drömmar var stressfyllda möten med arbetsgivarskiktets representanter. Dessa var alltid bekanta för drömmaren, men inte nödvändigtvis den egna husfadern eller husmodern. Hustrur eller änkor till bönder och borgare omtalas oftast som orsaker till oroliga nätter, men detta kan

---

45. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från Kymmenegårds län och Lappvesi domsaga, ordinarie ärenden, Savitaipale och Taipalsaari 21–24.10.1693, Savitaipale och Taipalsaari 15–17.1.1694.

46. Kaivola-Bregenhøj, 'Våra viktiga drömmar', s. 34–35; Kaivola-Bregenhøj, *Kerrotut ja tulkitut unet*, s. 72.



*Det var inte alltid mjuka bäddar i vilka allmogefolket drömde sina drömmar. En sovande kvinna fotograferad i Hartola (Gustav Adolfs) av Kalle Havas år 1924. Vapriikin kuva-arkisto.*

hänga samman med att drömbeskrivningarna antecknats i samband med trolldomsprocesser. Det är i varje fall frapperande att drängarna och pigorna inte beskyllde gelikar för sina mardrömmar.

#### *Tjänstehjon i husbondfolkets drömmar*

När det kommer till frågan om tjänstefolkets synlighet och roll i övriga samhällsgruppers drömmar, kan det med hänsyn till den insamlade korpusen konstateras att pigor och drängar är rätt frånvarande. Till exempel bondhustrun Abluna Bertilsdotter omtalar ”en hop karlar” och ”en svartblodig hustru” som hade antastat henne i hennes mardrömmar.<sup>47</sup> Bonden Anders Auvoinen i sin tur mötte beväpnade ryttare i sina drömmar eller hallucinationer och ansåg att det var en annan bonde, som han namngav, som sänt djävulen för att plåga honom.<sup>48</sup>

47. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från Kymmenegårds län och Lappvesi domsaga, Luumäki, Mäntyharju och Valkeala 28–30.8.1687.

48. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från rådstugurätter, Viborgs rådstugurätt 15.4. eller 25.4.1670; Riksarkivet, Helsingfors, Viborgs kämnärsrätts arkiv 1648–1708, x57: Protokoll 14.4. eller 16.4.1670.

På motsvarande sätt beskyllde en ung österbottensk bondhustru en viss landsbygds kvinna för obehagliga nattliga upplevelser, vilka på basis av beskrivningen påminde om en Blåkullarelaterad mardröm och somnambulism.<sup>49</sup> Även den tidigare nämnda borgarhustrun Beata Persdotter, själv anklagad för trolldom och förorsakande av mardrömmar, anklagade samma kvinna när hon som häktad under rättsprocessen lidit av sömnparys.<sup>50</sup>

Tjänstehjonen är frånvarande även i mardrömsbeskrivningar av kvinnor och män som inte kan placeras bland husmödrar och husbönder. Pigor eller drängar omnämns faktiskt bara i tre bönders nedtecknade beskrivningar. Med största sannolikhet förklaras detta av domboksnotisernas kontext som oftast berörde trolldom. Det är troligt att de besuttna skikten också kunde ha sådana drömmar om drängar och pigor som inte berörde häxkonster. Att tjänstehjon omtalas så sporadiskt i drömbeskrivningarna tyder på att bönderna, borgarna och deras hustrur i sitt undermedvetande i allmänhet inte hyste kronisk misstro mot dem, åtminstone när det gällde idkandet av skadegörande magi. I ljuset av den insamlade korpusen riktades sådana misstankar i stället mot medlemmar av vissa övriga samhällsgrupper, antingen mot husbondfolkets gelikar eller individer som befann sig längre ner på samhällsstegen såsom soldater, soldathustrur eller andra ensamstående kvinnor. Samma mönster kan påträffas i de beskrivningar som härrör sig från dessa lägre skikt. Rättegången mot den ovan nämnda drängen Samuel Nilsson utgör inget undantag, eftersom anklagelsen gällde hans egna drömmar.

I det första fallet där en bonde möjligtvis drömde om tjänstehjon var det fråga om en kortvarig upplevelse. Sommaren 1626 hade Brusius Mårtensson besökt en bonde i Letala, Nystad. På hemvägen beslöt han att övernatta ute vid landsvägen. Han vaknade av känslan att två rödklädda pigor väckte honom. Därefter blev han svårt sjuk.<sup>51</sup> Händelsen berättades senare av hans änka för sockentinget i

---

49. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från södra Österbottens domsaga, Pedersöre 14–16.8.1689 (Maria Hansdotter).

50. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från rådstugurätter, Jakobstad 11.5.1689.

51. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från Nedre Satakunda domsaga, ordinarie ärenden, Letala 9.3.1627.



*Trots idylliserande tolkningar garanterade sömn i det fria inte alltid ostörd ro. Illustration ur Tilhi – Kuvallinen sanomalehti lapsille ja nuorisolle 23/1885. Nationalbibliotekets digitala samlingar.*

mars därpå följande år och Brusius död kunde kopplas till hans tidigare slagsmål med en annan bonde. Eftersom ordet *piga* är tvetydigt och i det samtida språkbruket också kunde hänvisa till ogifta yngre kvinnor i allmänhet, är det osäkert om Brusius hade avsett tjänstevinnor. Men helt vanliga var de drömda kvinnorna inte, eftersom de haft röda kläder – vilket var helt otänkbart för allmogekvinnor enligt tidens samhällseliga normer.<sup>52</sup>

52. Pylkkänen, *Barokin pukumuoti*, s. 40–44, 106; Leif Runefelt, 'Färgbruk i det offentliga: Fallet "brokig" 1600–1830', Leif Runefelt & Oskar Sjöström (red.), *Förmoderna Offentligheter. Arenor och uttryck för politisk debatt 1550–1830* (Lund 2014).

Det är möjligt att Brusius sömn stördes av något naturljud eller kanske kändes sovandet utomhus otryggt, vilket tog sig uttryck i en bild av rödklädda kvinnor som dök upp som något slags signaler om fara. Den insamlade korpusen innehåller också andra drömmupplevelser som tyder på att tidigmoderna människor kunde sova dåligt när de övernattade eller försökte övernatta i naturen: Valborg Kinni flydde undan ett spöke till den närmaste byn och barnamörderskan Maria Laurensdotter vaknade av att korpen ”svarade” henne.<sup>53</sup> Det kan ha handlat om en riktig ljudförnimmelse, men i folktraditioner betraktades korpen som olyckans svarta budbärare, varför det också kan ha varit fråga om en drömd ångestbringande avslutning till sömnen.<sup>54</sup> Men Brusius dröm är den enda av dessa tre beskrivningar – och samtidigt den enda beskrivningen i hela korpusen – som innehåller en potentiell föreställning om tjänstehjon som olycksbådande element.

Det andra fallet där korpusen omnämner husbondfolkets drömmar om tjänstefolk gäller den uppenbarelse som bonden Mats Påvelsson sade sig ha haft medan hade han legat i sin säng hemma i sydöstra Finland en natt 1670. Med största sannolikhet rör det sig om en dröm. I samma stil som för hans namne i Stockholm sextiotre år tidigare uppenbarade sig en liten vitklädd ung man för honom. Ynglingen tog Mats i armen och bad honom att följa med för att tala med en viss annan bonde. Ynglingen berättade dock inte vad Mats förväntades säga till den andra bonden. Mats kunde inte ta sig längre än till dörren, kanske han vaknade där. I själva verket visste Mats Påvelsson mycket väl vad han ville eller borde säga. Han tyckte nämligen att han tidigare hade sett den ifrågavarande bondens son, en ung dräng, idka könsungämbäl med ett sto.<sup>55</sup>

Efter den här uppenbarelsen sägs hemligheten ha brunnit i Mats hjärta i flera dagar tills han avslöjade saken för drängens far. Hans beskrivning av den nattliga synen kan tolkas på två helt motsatta sätt:

---

53. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från Nedre Satakunda domsaga, ordinarie ärenden, Vittis 11–12.6.1649; Renoverade domböcker från Kymmenegårds län och Lappee härad, ordinarie ärenden, Savitaipale och Taipalsaari 10–12.10.1698.

54. Pasi Klemettinen, *Kansanuskon yöpuoli. Hiidet, maanalaiset ja muut demonit*, Kirjokansi 226 (Helsinki 2022), s. 112.

55. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från Kymmenegårds län, ordinarie ärenden, Pyttis och Lapvesi 6–7.6.1670.

antingen plågades Mats Påvelssons samvete av vad han hade sett eller så hittade han på historien om den vitklädda ynglingen för att ge sina påståenden mera styrka. Nämnden tog inte direkt ställning till uppenbarelsen men förkastade hans tal om ett tidelagsbrott – den ifrågasättande bondesonen uppgavs vara ”en from saktmodig dräng”. Tidslag, såsom könsumgänge med husdjur kallades på den tiden, var ett avskyvärt brott och en grov synd enligt tidigmodern moraluppfattning. Det oaktat blev unga män och pojkar i tonåren anklagade för det praktiskt taget överallt i det svenska riket. Många dömdes till döden, men många befriades också. Anklagelser för tidslag kunde nämligen användas för att svartmåla motparten i inflammerade situationer. Också i det här fallet tyckte rätten att angivaren bara spred ogrundade lögnen. Oberoende av hur det faktiskt förhöll sig var Mats Påvelssons ångestfyllda reaktion på den påstådda uppenbarelsen mycket trovärdig: tidslag var ju en synd och enligt tidens uppfattning skulle Gud hämnas på hela lokalsamhället om dess medlemmar inte såg till att alla synder uppdagades och syndarna bestraffades.<sup>56</sup>

Drängar omtalas även i en lång historia som redogör för det som bonden Anders Matsson Nix sade sig ha erfarit när han hade varit på väg hem från Jakobstad till Pedersöre socken dagen efter trettondagen 1689. Anders hade rest med släde, men han hade åkt vilse på den vintriga landsbygden och under sin odysseé hamnat i flera konstiga och hotfulla situationer. På så sätt hade han kommit underfund med att flera sockenbor var häxor och att de brukade samlas på landsbygden för att hålla ”Satans konvent”. Han antydde till och med att häradshövdingen var inblandad. Anders menade att han räddades två gånger från häxornas klor tack vare himmelska krafterns ingripande. I det ena fallet påstod han att en vitklädd gestalt stigit ner från himlen och frigjort honom.

De följande månaderna diskuterades Anders egendomliga historier vid sockentinget och kyrkorådet och de hamnade även hos hovrätten

56. Jan Eric Almquist, *Tidelagsbrottet. En straffrätts-historisk studie*, 2:a uppl. (Lund 1938); Jonas Liliequist, *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet* (Umeå 1991); Olli Matikainen, 'Inhottava kulkutauti vai löysiä puheita? Yksilö, yhteisö ja sodomiaioikeudenkäynnit 1600-luvun Suomessa', Heikki Roiko-Jokela (toim.), *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimekkeet*, Jyväskylän historiallinen arkisto 3 (Jyväskylä 1997), s. 119–133; Teemu Keskisarja, *Kyynelten kallio* (Helsinki 2011).

i Åbo. Hans vittnesmål är nedskrivet i ett protokoll som upprättades vid lagmansrättens extraordinarie session i Jakobstad sommaren 1690.<sup>57</sup> Anders kunde återigen berätta för de överordnade vad han upplevt och redogörelsen fyllde många sidor. Många andra vittnade också – alla mot Anders. Till och med hans egen hustru vittnade om makens egendomliga och stundom aggressiva beteende och vanföreställningar. Slutresultatet av utredningen blev att Anders förklarades vara en melankoliker, ett slags modeuttryck för 1600-talet när avvikande beteendemönster diskuterades och tolkades.<sup>58</sup> Anders skulle kanske ha blivit tagen på större allvar om han hade sagt liknande saker omkring tjugo år tidigare, när rykten om hemliga sammankomster av häxor spreds även i Finland, och om han inte hade anklagat så många för redbarhet kända människor.

Anders berättelser har behandlats i lokalhistorisk litteratur och i studier som behandlar häxprocesser. Antero Heikkinen menar att frygga, rädsla för trolldom, misstankar mot högre samhällsgrupper och möjligen även den komet som hade setts på himlen några år tidigare och som hade tolkats som en himmelsk varning, förvillat Anders sinne.<sup>59</sup> Enligt sin egen uppfattning beskrev Anders verkliga saker han upplevt i ett vaket tillstånd. Men det är mycket som talar för att hans historier byggde på drömmar, kanske medan han hade övernattat i Jakobstad eller när han hade återvänt till hemgården eller när han sannolikt somnat i sin släde. Det sistnämnda skulle kunna förklara varför hans berättelse två gånger omnämner att ett mörker föll plötsligt och varför han, när det hade blivit ljust igen, befann sig på en främmande och fel plats – hästen hade tydligen löpt fritt under husbondens tupplur.

Drängar uppträder på två skilda ställen i början av Anders Nix berättelse, när häxorna ännu inte har dykt upp. När Anders håller på att inleda sin resa och hämtar sin häst, möter han utanför staden några drängar som berättar för honom att hans dotter har kommit till staden med en annan av hans hästar för att leta efter honom. Så Anders styr om sin släde mot Jakobstad. Men när han kommer till Södra tullporten

---

57. Riksarkivet, Helsingfors (via Astia): Renoverade domböcker från södra Österbottens domsaga, ordinarie ärenden, Lagmansrättens extraordinarie session i Jakobstad 16.6.1690.

58. Erin Sullivan, 'Melancholy', Susan Broomhall (ed.), *Early Modern Emotions. An Introduction* (London 2017), s. 56–61.

59. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 313–316.



kan han inte komma in i staden, eftersom vägen blockeras av flera hästar. Också där finns drängar på plats och de berättar för honom att kyrkoherden och dennes bror häradshövdingen sitter inne i tullstugan. I övrigt identifieras inga individer som tjänstehjon i Anders långa berättelse.

De drängar som förekommer i Anders Nix dröm eller drömmar intar med andra ord neutrala biroller. Hotet mot Anders kommer dels från högreståndspersoner, dels från jämlikar. I motsats till de övriga personerna i Anders drömbeskrivning är drängarna anonyma och behandlas mera som ett kollektiv än som individer. Deras gestalter skiljer sig från de jordägande även i det att de helt tydligt inte är några djävulsdyrkare, utan främst budbärare. Deras funktion är liksom körens i antika grekiska dramaverk: de förser Anders med information om sådant som inträffat utom hans synkrets.

I bägge episoderna där drängar omnämns omtalas också hästar. Detta återspeglar några av de vanliga vardagliga göromål som drängar utförde i vakenlivet. Att Anders inte namngav någon av de drängar han drömt om tyder på att han inte bedömde dem vara lika betydelsefulla som det besuttna skiktet. Han upplevde dem inte heller som hot, något som ytterligare förstärker tolkningen att han betraktade drängar som socialt mindervärdiga. En sådan attityd kan av förståeliga skäl ha varit allmän och detta kan förklara varför tjänstehjon i övrigt verkar lysa med sin frånvaro i mardrömmarna, eller åtminstone i sådana drömmar som gav upphov till rättsprocesser.

### *Sammanfattning*

Det arbete som pigor och drängar utförde tycks aldrig ha utgjort någon tydlig kontext för tjänste- och husbondfolkets drömmar, trots att somliga drömbeskrivningar i den insamlade korpusen innehåller hänvisningar till vardagliga pig- och drängsysslor såsom mjölkning och handhavande av hästar. Detta var fallet i synnerhet i pigan Margareta Matsdotters och i bonden Anders Matsson Nix drömmar. Men det är sällan själva arbetet beskrivs. Detta torde bero på att de tillgängliga nedtecknade drömbeskrivningarna oftast kom till i samband med trolldomsprocesser, medan det inte har funnits skäl att nedteckna drömmar av tydligt vardaglig art. Det kan förmodas att tjänstefolket på landsbygden drömde om arbetsrelaterade teman i synnerhet under sommarhalvåret, när arbetsdagarna kunde vara långa och när många

olika slags sysslor skulle utföras för att garantera tillräckligt med föda för den kommande vintern. Kanske detta var bakgrunden till Samuel Nilssons drömmar om kollapsande bondgårdar.

Både bönder och drängar kunde drömma om vitklädda gestalter, vilka också annars hörde till tidens religiösa föreställningar. I två fall omtalas de i samband med påstådda brottsliga hemligheter som skulle avslöjas för andra: Mats Thomasson drömde om sin husbondes landsförräderi, Mats Påvelsson om en uppmaning att avslöja en drängs tide-lagsbrott. I det tredje fallet, i Anders Matsson Nix dröm, uppträdde den änglalika gestalten som en beskyddare mot trolldom. I det fallet riktades misstankarna uteslutande mot medlemmar av samma eller högre sociala skikt men inte neråt mot tjänstefolket. Detta verkar ha varit en allmän struktur i mardrömsupplevelserna: om de kopplades till skadegörande magi anklagades oftast medlemmar av bonde- eller borgarskiktet, oberoende av om drömmaren hörde till husbonde- eller tjänstefolket. Trots att även individer med låg status kunde pekats ut för att orsaka onda drömmar, påträffas inga pigor eller drängar i den funktionen – åtminstone inte i de beskrivningar som samlats för föreliggande analys.

En möjlig orsak till att tjänstehjon hade mardrömmar om sina arbetsgivare kan ha varit anställningsförhållandena. Detta vore mycket naturligt också med hänsyn till det som man vet om moderna västerlänningars arbetsrelaterade drömmar. Rättegångsprotokollen innehåller indirekta hänvisningar till att drängar och pigor kunde tycka att de inte fick tillräckligt med mat av husbondfolket. Men när tjänare och husbondfolket drömde om varandra i konfliktsituationer, var det oftast fråga om individer som inte förenades av ett anställningsförhållande. Det var alltså oftast inte fråga om konflikter inom ett hushåll, även om systrarna Annika och Maria Erikسدotters mardrömmar uppenbarligen anknöt till motsättningarna inom familjen. Konflikter som utlöste mardrömmar kunde förorsakas av en vardaglig skärmytsling eller handgemäng i vakenlivet och de kunde också anknyta till drömmarens hälsotillstånd, något som verkar förklara de mardrömmar som drängen Simon och pigan Malin Olofsdotter hade. Också bonden Brusius Mårtensson verkar ha lidit av försämrad hälsa när han drömde om okända rödklädda pigor som väckte honom – men det förblir såsom redan konstaterats ovisst vad som menades med ordet *piga* just i den här beskrivningen.

De tidigmoderna människorna behövde inte drömma om varandra för att kunna anklaga någon för en mardröm. Drängen Simon kopplade de svarta hundarna till borgarhustrun Beata Persdotters hotelser och pigan Margareta Eskilsdotter anklagade en bekant bondhustru för att denne fört bort henne i mörkret. Mötena mellan parterna ägde i dessa fall rum i ett vaket tillstånd och inför rätten, när drömmar presenterades som bevis för motpartens skyldighet.

Den insamlade korpusen innehåller inga beskrivningar av drömmar, där pigor och drängar skulle ha haft drömmar om sina medhjon. Helt säkert måste också sådana drömmar ha förekommit, till exempel i form av avsky, avund eller erotiskt begär. Men tjänstefolket var ett samhällsligt underordnat skikt som inte hade lika stora möjligheter som det besuttna skiktet att inför domstolarna framföra saker som de hade upplevt i sina drömmar. Omvänt verkar högreståndspersoner ha känt minst intresse för sådant.